

Прве позајмне библиотеке у Панчеву: поводом 100 година од оснивања Градске књижнице

Горан Траиловић
Градска библиотека Панчево
goran@biblioteka-pancevo.org.rs

Сажетак

Градска књижница и музеј, основана у Панчеву 1924, успешно је деловала до Другог светског рата, имала стабилно финансирање, релативно стручан кадар и велики број читалаца. Била је једна од четири градске библиотеке у Војводини, односно седам у целој Србији које су деловале између два рата. Аутор је, на основу доступне литературе и докумената, настојао да осветли предисторију Градске библиотеке (ГБП), одговори на питање зашто није могла да буде основана раније, одреди почетне године када су могле бити основане прве позајмне књижнице у Панчеву и њихову везу са ГБП. Дошло се до закључка да су прве читаонице и библиотеке могле бити формиране најраније почетком 19. века, када је Аустрија коначно протерала османску војску са ових простора и када су створени предуслови за континуиран привредни, друштвени и културни развој града. Пажња је посвећена библиотеци Немачко-банатске граничарске регименте, једној од највећих и најорганизованијих књижница које су деловале у годинама пре развојачења Војне границе 1872. Уочи укидања Границе, после више српских касина и читалишта, оснива се библиотека Српске православне црквене општине (СПЦО), која је, такође, имала позајмни карактер и велики значај за панчевачке Србе.

Кључне речи: јавне библиотеке, Панчево, Војводина, Србија, историја, 18–20. век, манастир Војловица, библиотека Српске православне црквене општине, библиотека Немачко-банатске граничарске регименте, Градска књижница и музеј

Увод

Географски положај, та „моћна сила, географска детерминанта“, како би археолог Драгослав Срејовић рекао,¹ пресудно је утицао на настанак, развој, друштвени живот и историју Панчева. Смештен на ободу Паноније, отворене за климатске и етничке сливове са запада, средње Европе, Балтика и Мале Азије, са обронцима Карпата на истоку, увек је био место живог кретања и значајних струјања.

„Ако се зна шта је одређеним ситуацијама у прошлости претходило и шта се из њих изродило, онда нам се сва та збивања чине потпуно смисленим, природним, оправданим и једино могућним“.² Ове Срејовићеве речи са говора на једном скупу српских и мађарских интелектуалаца у Будимпешти крајем прошлог века указују на перспективу са које ће бити посматран настанак и развој библиотекарства и Градске књижнице у Панчеву. Изречене су у време слома још једне од држава у којој су живели Срби, на скупу који није први њихов сусрет и дијалог у протеклим вековима, у граду који је до Мађарске буне 1848–1849. био колико мађарски, толико и српски. Тај вековни дијалог два народа на Дунаву, помно праћен од саговорника са његових лепих плавих обала, имао је изузетан значај и битно утицао на друштвене и културне прилике у војном комунитету и муниципалном граду Панчеву.

¹ Драгослав Срејовић, „Археолошко и историјско време“, *Књижевност* 3–4 (1999): 525–528, преузето 29. 2. 2024, https://www.rastko.rs/arheologija/srejovic/dsrejovic-vreme_c.html.

² Исто.

Заинтересовани путници могу да наставе узбудљиво путовање кроз дунавско сазвежђе и миленијуме холоцена. Наша аргонаутска лађа усмерава се како узводно од Пеште ка Вијени, тако и низводно према Добруци и сазвежђу полумесеца. Наиме, без помена Немаца и Турака, којих је у различитим периодима било више или мање у Пануки, прича о граду, загладаном у другу обалу реке са Винчом и Жрновицом на обзору, његовој култури и библиотекама не би била потпуна.

Историја (панчевачких) библиотека почиње са првим књигама

„Од првих богослужбених књига манастира Хиландара, преко књижних збирки на дворовима владара, читалишта и јавних библиотека 19. века до дигиталних колекција нашег доба, траје девет векова дуга историја српских библиотека“.³ Истичући да је прича о њима увек прича о вредностима које једно друштво заступа, Гордана Стокић Симончић у делу *Књига и библиотека код Срба у средњем веку* означила је Хиландарску библиотеку као исходиште српског библиотекарства. Манастирске збирке бивале су и касније оне почетне, најраније колекције које су се могле наћи у српским насељима.

„Најдоњи камен српског духовног постојања“⁴ био би за Панчевце манастир Војловица. Историја панчевачког библиотекарства би тако могла да се рачуна још од 15. века и његове библиотеке. Захваљујући истраживањима и промишљањима Жарка Војновића и његовом делу *Кућа на камену*,⁵ познато је зачуђујуће много о овом и данас живом књигохранилишту. Најстарија позната публикација из манастира је, како саопштавају истраживачи, један *Саборник – иразнични минеј* Божидара Вуковића, штампан 1536–1538. у Венецији. Доспела је у Војловицу 1542. године, о чему сведочи запис игумана Партенија на самој књизи.⁶

Вредна дела из манастира Војловица склоњена су, по својој прилици, после Другог светског рата у библиотеку панчевачке Црквене општине,⁷ једну од најстаријих библиотека овог типа у Србији, основану 1871.⁸ И манастир Фрањеваца, који се налази у центру града, има библиотеку од око 2600 књига, међу којима су најстарије из 18. века, сведочи Павле Васић у *Уметничкој топографији Панчева*.⁹ Црквене власти успеле су да одрже ове библиотеке и добрим делом сачувају њихов драгоцен фонд до данас, што није било нимало лако, посебно у време аустријско-турских војни и разарања.

Опште прилике у Панчеву у 18. и 19. веку

Бансиф, „трговачка варош у којој се налазе марљиви Грци због својих трговачких послова“, како се град помиње у *Познавању Хемуса* арапског географа Идризија 1153, тавори у темишварском вилајету као турска касаба позната под именима Пајчова и Панзова. Од путописаца из тог периода сазнаје се да је утврђен и да има „прилично велики магацин за муницију,

³ Гордана Стокић Симончић, *Књига и библиотека код Срба у Средњем веку* (Панчево: Градска библиотека, 2008), 10.

⁴ Синтагма Матије Бећковића. – Православна митрополија црногорско-приморска, „Бећковић: Хиландар – најдоњи камен“ српског духовног постојања“, Актуелности, Друштво, РТС, дец. 12, 2019, преузето 29. 2. 2024, <https://mitropolija.com/2019/12/12/beckovic-hilandar-najdonji-kamen-srpskog-duhovnog-postojanja/>.

⁵ Жарко Војновић, *Кућа на камену: Војловица и њене књиге* (Београд: Народна библиотека Србије, 2015).

⁶ Лазар Чурчић, „Књиге, читаоци и библиотеке Панчева. Почети“, у *Што година Градске библиотеке у Панчеву 1894–1994*, саопштења са Научног скупа *Културно-историјска прошлост и развој библиотекарства у Панчеву*, одржан 15. новембра 1994, *Свеске*: ванредни број год. 6 (новембар 1994): 6; Жарко Војновић, „Војловачки период историје панчевачке књиге“, *Панчевачко читалиште* год. 7, бр. 13 (новембар 2008): 4–5.

⁷ Војновић, *Кућа на камену: Војловица и њене књиге*, 219.

⁸ Жарко Војновић, „Библиотека Црквене општине Панчево“, *Панчевачко читалиште*, бр. 1, година I (новембар 2002): 10–12.

⁹ Павле Васић, *Уметничка топографија Панчева* (Нови Сад: Матица српска, 1989), 268.

хамију, гостионицу и малу чаршију, али нема купатила“. Сиротињске и рђаво подигнуте бараке од дрвета у којима је живела раја већином су биле покривене рогозом и трском и стварале су „ћошкасте улице са много прљавштине и ђубрета“.¹⁰ У овом окружењу свакако није могло доћи до некаквих великих узлета на пољу културе.

Панчево је од 1552. до 1716. године било под турском влашћу. Одмах по протеривању Турака из Баната, Аустрија ће образовати посебно територијално подручје под називом Тамишки Банат (од кога је доцније постала Банатска војна граница) и започети са интензивним радовима око „појачања тврђавних постројења и материјалном изградњом њеног подручја“. У Панчево се досељавају Срби из Темишвара, као и немачки колонисти из Франачке. Али ово, нажалост, није био крај аустријско-турских ратова на овом подручју. После две године ратовања и пораза, Аустрија је Београдским миром 1739. била обавезана да разори сва утврђења на Дунаву. Тада нестаје панчевачка тврђава, али је и цео град поново спаљен (пре тога 1686). Он се наредних година обнавља и подиже, „али споро и без неког одређеног плана, док је прилив становништва био веома велики“.¹¹ Цар Јосиф II био је три пута у Панчеву и, када га је први пут обишао 1768, записао је „да у њему има и сваковрсног олоша“. Панчевци су га приликом друге посете свечано дочекали и утисци су сигурно били много бољи.

Током времена Панчево постаје „повеће насеље које је добило изглед провинцијске вароши“. Изграђене су католичка и православна црква, царска касарна са региментском болницом, лепа зграда за главну стражу и официрски штаб, удобна гостионица те „немачка добро посећивана царска школа, коју је цар подигао за румунске, српске и немачке граничарске војнике [...]“. Поред ових, постоје још и разне одлично саграђене цивилне зграде у којима већином станују грчке и немачке занатлије, добре контумационе установе, пошта, мењачница и солара.¹²

На несрећу, 1788. поново избија рат између Аустрије и Турске и пожар још једном уништава целу варош. Убрзо су Турци истерани, становништво се вратило у град и већ после шест година, 1794, у њему живи 829 породица (189 занатлијских, 49 трговачких, а остатак земљорадничких). Највише је било српских (433), па онда немачких (241) и румунских (120).¹³ Од тог времена, градило се по одређеном плану и убрзо је Панчево добило изглед лепе и уређене вароши. Аустрија је дефинитивно учврстила своју власт на овим просторима тек на самом крају 18. века и од тада се Панчево несметано развија и стварају услови за развој културе и образовања. У Банатској војној граници био је највећи град и имао значајну улогу и по њеном укидању 1872. године.

Сложен однос војних и цивилних власти у Војној граници може се, у крајњој инстанци, веома једноставно одредити – војна је била надређена овој другој. У том смислу, опште прилике у војвођанским градовима у 18. и 19. веку биле су сличне, с тим што нису сва места у исто време добила статус слободног краљевског града и што су дешавања на самом ободу царевине увек драматичнија него у унутрашњости. Да се у војном комунитету грађанска и милитарна питања и односи на неочекиване начине преплићу и условљавају и да муниципална власт није увек била прирасла срцу Панчеваца, показују дешавања из револуционарне 1848. године, када су грађани упали у Магистрат, а градоначелник и чиновници побегли спасавајући живу главу. С друге стране, за велике заслуге за развој града и праведну управу над њим, Панчевци су бригадног генерала Михаљевића прогласили почасним грађанином. А било је још сличних примера.

¹⁰ Миховил Томандл, *Историја Панчева: њоводом 850 година града Панчева* (Панчево: Историјски архив; Књижара „Прота Васа“, 2004), 18–23.

¹¹ Исто, 24–25.

¹² Томандл, *Историја Панчева: њоводом 850 година града Панчева*, 25–26.

¹³ Исто.

Траиловић, Г. „Прве позајмне библиотеке у Панчеву“, 43–55

Такође, не сме се губити из вида нехомогеност панчевачког становништва у етничком и религијском погледу и улога коју су имале верске заједнице, а можда понајвише Српска православна црквена општина (СПЦО). Током читавог 19. века она је устајала у одбрану српског живља, његовог језика, историје и културе, истиче и једна од градоначелница Панчева, Борислава Крушка. Надахнуто означавајући Преображенску цркву у Горњем граду као једно од првих и најзначајнијих остварења српског неовизантизма, она подсећа да је здање подигнуто у Панчеву, „граду који се тада није налазио на територији Србије, који никада до тада није био у саставу српске државе, који лежи на тлу на којем византијски стил никад није био присутан и на које нога Немањића, као господара, никад није ступила [...]“.¹⁴

Библиотека Немачко-банатске граничарске регименте

По правилу, читалишта су организације које српске јавне библиотеке сматрају претходницама или их проглашавају почецима свог постојања, и то она која по националној припадности својих чланова имају српски карактер. Пример да једна гарнизонска¹⁵ библиотека са фондом књига искључиво на језицима који нису српски може бити претходница, односно зачетак јавне библиотеке у граду у коме већину становништва чине Срби прилично је усамљен случај. Постоји довољан број посредних доказа и ретких докумената који на то упућују. У ствари, она вероватно и јесте била прва јавна позајмна библиотека у граду.

Deutscher Banater Gränz Bibliothek der KUK Militar komunitates¹⁶ била је једна од највећих и најорганизованијих књижница основаних у Панчеву у 19. веку и доживела је врхунац у годинама пре развојачења Границе и расформирања Регименте, 1872. године. Највећи број наслова овог фонда штампан је у Немачкој у првој половини 19. века, а књиге носе печате „Deutschbanater Grenz Regiments Bibliothek“ (старији) и „K. K. Garnisons-Bibliothek Pancsova“ (млађи). Књига штампаних седамдесетих и осамдесетих година има веома мало.¹⁷ Недостатак података и недоступност архивске грађе онемогућили су истраживаче и заинтересовану јавност да испишу њену комплетну историју. Са много сигурности се може претпоставити да ју је основао Гарнизон у Панчеву, да се налазила у неком јавном, гарнизонском објекту и да су њени корисници била војна, али и цивилна лица, односно грађани Панчева. Из описа јединог расположивог архивског документа¹⁸ који се односи на Регименту и њену библиотеку,

¹⁴ Борислава Крушка, „Византијски одједи у Панчеву“. *Свеске*: часопис за књижевност, уметност и културу, ванредни број, „Архитектура и урбанизам Панчева '94.: Савремена галерија Центра за културу, 17–31. мај 1994.“ година пета (мај 1994): 28.

¹⁵ Или магистарска, о којој тек не знамо ништа, осим да се „панчевачки Магистрат претплаћивао на књиге економског и правног садржаја још далеке 1818. године, а да се већ од средине века може говорити како поседује организовану збирку књига. – Гордана Стокић, „Српске читаонице као претеча јавне библиотеке у Панчеву“, у *Књижевна топографија Панчева* (Панчево; Београд: Градска библиотека; Институт за књижевност и уметност, 2001), 405; Пажљиви читалац ће приметити да Никола Милутиновић у „Нашим варошима“ помиње уз различите установе и школе које имају јавне књижнице да је има и „варош сама“. – Никола Милутиновић, *Наше вароши: њина садашњица, привредни и просветни им значај, њени даље развића. Св. 1, Панчево: са 38 слика у шексти, шемашизмом њанчевских шриваца, занашлија, индустријалаца, ојласним делом и њаном Панчева у њрилоу* (Београд: Н. Милутиновић., 1922), 84. У сваком случају темеље Градске књижнице и музеја ваља тражити у једној или више државних, царских библиотека из доба Војне границе. У вези с овим питањем може бити и необичан податак који се налазу у „Топографији“, у тексту некадашњег панчевачког библиотекара Божидара Вујића, о Бориславу Јанкулову. Помињући оснивање Градског музеја и Градске библиотеке („од бивше граничарске“) аутор наводи 1919. годину. – Божидар Вујић, „Доктор Борислав Јанкулов“, у *Књижевна топографија Панчева* (Панчево; Београд: Градска библиотека; Институт за књижевност и уметност, 2001), 128. ; Б.В. не наводи извор из кога је преузео овај податак.

¹⁶ Пун назив Библиотеке Немачко-банатске граничарске регименте. – С. Р. Ђирковић, „Библиотеке као огледало културног живота подунавских Немаца у Банату од насељавања у 18. веку до Другог светског рата“ (докторска дис., Универзитет у Београду, Филолошки факултет, 2016), 122.

¹⁷ Ђирковић, „Библиотеке као огледало културног живота подунавских Немаца у Банату од насељавања у 18. веку до Другог светског рата“, 167.

¹⁸ Историјски архив Панчево (ИАП), Маг. II/III бр. 1347, 1850. новембар 15. Овај документ је изузетно важан јер доказује позајмни карактер Гарнизонске библиотеке, њено постојање 1850. године, потврђује да су је могли користити грађани Панчева, а не само војна лица и да су постојале књиге инвентара.

сазнаје се да је била позајмног карактера и да је имала формирану књигу инвентара, јер 1850. године, Немачко-банатска регимента моли грађанство Панчева да врати књиге које је давно узело на читање. Приликом последњег инвентарисања установљено је да многе књиге нису враћене.¹⁹

Претпоставка је да је Библиотека постојала колико и сама Регимента, односно Гарнизон у Панчеву, а да је библиотека Официрске касине која се помиње 1872. „са 3244 књиге, која је брзо пропала“,²⁰ на неки начин повезана с њом. На то упућују печати на сачуваним књигама из ових библиотека, које су данас похрањене у Градској библиотеци Панчево. Наиме, има оних на којима су печати не само „Deutschbanater Grenz Regiments Bibliothek“ и „К. К. Garnisons-Bibliothek Pancsova“, већ се као трећи појављује и печат библиотеке Официрске касине (и на крају Градске књижнице и музеја, односно ГБП).

Библиотека Српске православне црквене општине

Док су Граничарска и библиотека Официрске касине са краја 19. века (као и немачке и мађарске читаонице) располагале књигама на немачком и мађарском језику, српска се могла наћи у касинама, читаоницама и библиотекама које су окупљале Србе – Србској (или Српској) библиотеци из четрдесетих година 19. века, Српској читаоници, библиотеци Српске православне црквене општине Панчева и другима.

Библиотека српске православне црквене општине (СПЦО),²¹ која постоји и данас, била је од великог значаја за српско становништво у граду, посебно крајем 19. и почетком 20. века, у време снажне мађаризације, и треба нагласити да је имала позајмни карактер.

У „Записима старог Панчевца“, Гига Стојнов приповеда о сусрету са Томандлом 1912. у библиотеци СПЦО која се налазила у дворишту Светосавског дома, када су дошли да позајме књиге. Наводи и која су то дела била и да је библиотекар био професор Ђорђе Живановић (1886–1971), који је после Другог светског рата био један од повереника за прибирање књига и уметничких вредности приликом обнављања Градске библиотеке и музеја (и први руководиолац Архива у Панчеву основаног 1947).²² Да је и у 19. веку имала позајмни карактер, сведочи полемика у *Грађанину* у периоду када су њени руковоаци одлучили да ограниче коришћење публикација само у читаоници како би спречили даље осипање фонда.²³

У граду је у 19. (и 20. веку), уз бројна културна удружења и друштва, постојала мрежа различитих библиотека, читалишта и касина. Информације о библиотекама Немачко-банатске граничарске регименте и СПЦО у граду који је имао српски карактер, али био под влашћу Аустроугарске, упућују на то да је Панчево практично имало две велике позајмне јавне библиотеке. Иза прве је стајала Царевина, а иза друге панчевачки Срби. Град је био подељен верски, етнички, просторно и духовно и у таквим околностима није могло бити речи о тако значајном културном подухвату као што је оснивање једне заједничке јавне библиотеке.

¹⁹ Исто.

²⁰ Видети: Градска библиотека Панчево, Одељење за комуникацију и инклузију, матичну делатност и послове завичајног фонда, старих и ретких књига, Одсек за завичајне послове, старе и ретке књиге, Михајло Јанкећић, „Панчевачка библиотека 1810–1985“, машинопис.

²¹ Срби су је називали „нашом библиотеком“ (видети: Радош Дуловић и Ветурија Пушичић, „Хронологија књижевних догађаја“, у *Књижевна топографија Панчева*, 321–324), али и „општинском библиотеком“ не само због тога што је припадала Црквеној општини у оквиру које су остваривали свој културни идентитет већ и због тога што је за њих она имала значај јавне општинске библиотеке. Каменко Јовановић 1871. поклања 37 књига Општинској библиотеци „са жељом да се она што пре за јавну прогласи како би цело општинство користи имало“. – Дуловић и Пушичић, „Хронологија књижевних догађаја“, 314.

²² Гига Стојнов, „Пре шездесет година: Записи старог Панчевца“, *Панчевац*, бр. 1010–1011 од 28. IV 1972.

²³ Видети: Дуловић и Пушичић, „Хронологија књижевних догађаја“, 321–324.

Јавне прилике у Панчеву 1924. године

Добијање статуса слободног града плаћено је златом, али су Срби остваривање различитих привилегија у Војној граници плаћали крвљу борећи се на ратиштима широм Европе за цара. Погледи су им били усмерени у правцу Србије, помагали су на сваки начин њено ослобођење од Турака и сневали уједињење са матицом. Услови за то су се стекли после завршетка Првог светског рата и распада Аустроугарске, када је на Великој народној скупштини, одржаној 25. новембра 1918. у Новом Саду, донета одлука о присаједињењу са Србијом.²⁴

Убрзо после Великог рата обнављају се и оснивају бројне јавне књижнице у граду, али се осећа и потреба за једним „Друштвом Пријатеља Панчевских Јавних Књижница“, које би имало „стручно плаћено лице, библиотекара“, сведочи Никола Милутиновић 1922. године.

„Све школе у Панчеву, варош сама, многе друге установе, Српска црквена општина, Пучка банка имају своје јавне књижнице. Од Уједињења и Ослобођења овамо осећа се у Панчеву потреба за једним Друштвом Пријатеља Панчевских Јавних Књижница, које би штампало и издало каталоге свију јавних књижница у Панчеву. Могле би ове књижнице остати и надаље својине појединих установа, књиге би могле остати и надаље где се и данас налазе, али друштво би држало једно стручно плаћено лице, библиотекара, који би у означене дане у недељи издавао књиге појединих установа. Сви друштвени чланови плаћали би чланарину и засебну малу позајмицу за извађене књиге, који би новац имао заједнички библиотекар да обрачуна са поједним установама. Од овог добивеног новца допуњавале би поједине установе своје књижнице и ту би се могао увести извесни план, једни би куповали више српске, други више немачке књиге и једино на овај начин дошле би све до стручних библиотекара и једино помоћу оваквих штампаних заједничких каталога знало би се каквих књига имају све панчевске књижнице укупно“.²⁵

Идеја о обједињеном каталогу, повезивању свих библиотека у Панчеву на овај начин је изузетно занимљива и води ка стварању Градске библиотеке. То се није догодило, књиге су остале тамо где су се и налазиле, али је две године касније основана Градска књижница и музеј. Била је то важна година за Панчево, што се може сагледати из Начелничког извештаја о јавним приликама овог града и о стању и раду градске Управе.²⁶

Градначелник, др Владимир Марган, желео је да „обухвати и прикаже све фазе и све моменте јавног живота“ града у 1924. години.²⁷ По први пут је начелничком извештају прикључио извештаје појединих „референата“ и то „под њиховим пуним именом“. Има их 16 и груписани су у другом, „посебном“ делу Извештаја,²⁸ а први је извештај Николе Ђорђевића, градског библиотекара. Међу важније догађаје сврстао је „Седницу одбора за градску библиотеку и Музеј“ од 12. јануара.

²⁴ Vasilije Đ. Krestić, „Prisajedinjenje Vojvodine Srbiji“, *NBP. Nauka, bezbednost, policija* 24, no. 1 (2019): 10–16, <https://doi.org/10.5937/nabepo24-20681>. <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0354-8872/2019/0354-88721901010K.pdf>.

²⁵ Милутиновић, *Наше вароши...*, 84.

²⁶ Градска библиотека Панчево, Одељење за комуникацију и инклузију, матичну делатност и послове завичајног фонда, старих и ретких књига, Одсек за завичајне послове, старе и ретке књиге, „(Други) Начелнички извештај о јавним приликама овог града, о стању и раду градске Управе током 1924“.

²⁷ Али то би било само онда могуће, каже, када би и „остали органи нашег јавног живота допринели и приказали свој извештај (као што су црква, школа, судови, финансијска и остала звања)“. Ипак, он је по први пут „у оваквој мери и обиму“ обухватио јавне прилике града и рад градске администрације, управе и полиције.

²⁸ Градска библиотека Панчево, Одељење за комуникацију и инклузију, матичну делатност и послове завичајног фонда, старих и ретких књига, Одсек за завичајне послове, старе и ретке књиге, „(Други) Начелнички извештај о јавним приликама овог града, о стању и раду градске Управе током 1924.“

Оснивање Градске књижнице и музеја у Панчеву 1924. године

Оснивање Градске књижнице и музеја била је тема ванредне седнице Проширеног сената града Панчева, 5. априла 1924.²⁹ Овај документ је већ објављен³⁰ и коментарисан, те ће овом приликом бити наведени само основни подаци.

Референт и члан Проширеног сената препоручио је на примање и одобрење Правила и нагласио да „развој прилика јавнога нам живота категорички изискује да се ова установа и код нас заведе“. Пожалио се да „свако напредније место у нашој отаџбини, а нарочито у Војводини, како за савршеније пословање у јавној управи, тако и за културно развијање и напредовање, установило је себи књижницу и музеј. Панчево је у том погледу досада стагнирало и заостало“.³¹ Описао је припремне активности за оснивање библиотеке и музеја, допринос учених Панчеваца, градског начелника и жупана др Владимира Маргана, управитеља гимназије др Борислава Јанкуловића и избор управног одбора.³²

Истакао је допринос умировљеног учитеља Николе Ђорђевића, који је средио библиотеку прикупивши „у градској кући, по тавану, у подруму, магацину, по канцеларијама у бухацама преко 3000 књига“ које су тамо биле разбацане и огрезле у прашини и паучини.³³

Градски сенат, као стални одбор, прикључио се предлогу Уједињених одбора и препоручио га Проширеном сенату на одобрење. Ово тело је једногласно прихватило оснивање Градске књижнице и музеја, одобрило предложена Правила и доделило месечну плату, почевши од 1. фебруара 1924. године, главном библиотекару Николи Ђорђевићу.

У Правилима Градске књижнице и музеја наведено је, да је нова институција „градска својина“.³⁴ Њеном имовином рукује Градски сенат преко нарочито плаћеног чиновника, који „води рачуне и сноси сву материјалну одговорност Сенату“. Управу установе сачињава Музејски и књижнички одбор. По службеној дужности чланови управног одбора су: градски начелник,

²⁹ Историјски архив Панчево (ИАП), Скупштински записници Проширеног сената самоуправног града Панчева од 1924, бр 44, Прош. Сен. 3964/1924. „Оснивање и Правила Градске Књижнице и Музеја“. Записник са ванредне седнице Проширеног сената града Панчева, 5. април 1924.

³⁰ Стокић, „Српске читаонице као претеча јавне библиотеке у Панчеву“, 406; „Оснивање градске књижнице и музеја“, *Панчевачко читалиште* год. 2, бр. 2 (мај 2003): 6–8; Горан Траиловић, *Лична топографија раја* (Панчево: Градска библиотека, 2014), 20–21; Биљана М. Ђурашиновић, *Јавне библиотеке у Србији између два светска рата* (Панчево: Градска библиотека, 2020), 76–77.

³¹ Значајно је размотрити опаску Референта, члана Проширеног сената, о стагнацији и заостајању Панчева када је реч о оснивању градске библиотеке. У периоду између два рата ГБП била је једна од само четири јавне библиотеке у Војводини, уз Вршац, Сомбор и Суботицу, односно седам у Србији (Крагујевац, Ниш и Београд). – Ђурашиновић, *Јавне библиотеке у Србији између два светска рата*, 6, 39. Ипак, како су све ове институције, осим београдске, старије од ГБП више деценија, не може се оспорити њена ваљаност.

Одговор на питање како то да варош на Тамишу, као једна од најзначајнијих у овом делу царевине, тако касно добија јавну библиотеку није једноставан. Морали би са једне стране да се размотре услови у којима су настале поменуте библиотеке, а са друге околности у милитарској муниципији. Верујемо да су сложени међунационални, друштвени и политички односи допринели одлагању оснивања (заједничке) градске библиотеке, али се томе може придодати и чињеница да су у граду већ постојале две позајмне библиотеке. Разлози сигурно нису били економске природе, а ни Панчевци нису били неуки и књижи ненаклоњени. То не треба посебно доказивати јер је стручна јавност добро упозната са великим бројем пренумераната, читаоница и позајмних библиотека у Панчеву у 19. веку. – Станиша Војновић, „Стварање читалачке публике у Панчеву (пренумеранти из Панчева на књиге, часописе и листове штампане од Рајићеве Историје 1797. до 1830. године) у *Књижевна топографија Панчева*“; Стокић, „Српске читаонице као претеча јавне библиотеке у Панчеву“ и други текстови у II и III одељку *Топографије*.

Када се уоче значајан дисконтинуитет у раду библиотека које су основане пре ГБП и деловале између два рата, различите форме њиховог организовања од оснивања до тренутка када су их формално преузеле локалне власти, значајни имовинско-правни, просторни и други проблеми итд., „стагнација и заостајање“ панчевачке књижнице се сагледава у другачијем светлу.

³² ИАП, Скупштински записници Проширеног сената самоуправног града Панчева од 1924, бр 44, Прош. Сен. 3964/1924. „Оснивање и Правила Градске Књижнице и Музеја“. Записник са ванредне седнице Проширеног Сената града Панчева, 5. април 1924; „Оснивање Градске књижнице и музеја“: 6–8; Траиловић, *Лична топографија раја*, 139–147.

³³ Исто.

³⁴ Исто.

Траиловић Г. „Прве позајмне библиотеке у Панчеву“, 43–55

велики бележник као референт за музеј и књижницу, а у Сенату градски економ (чиновник) и чувари појединих збирака.³⁵ Формалну одлуку о оснивању установе Град је донео 3. јула,³⁶ а Министарство унутрашњих дела је Правила одобрило 20. јула 1924. године.³⁷

Из скупштинског записника са седнице на којој се одлучивало о оснивању књижнице и музеја у Панчеву 1924. сазнаје се да није настала *ex nihilo*, већ да су почетни фонд „сачињавале публикације које су [...] постојале као део градске архиве“.³⁸ Може се видети да је тај „део градске архиве“ чинило преко 3000 књига које су биле разбацане и огрезле у прабини и паучини.³⁹ Познато је да су публикације из библиотеке Официрске касине, актом Дирекције плена, 1924. додељене граду и придружене Градској књижници и музеју.⁴⁰ Аутор овог рада не располаже једино документом на основу ког би било могуће сазнати како је сачувани фонд Граничарске библиотеке доспео у ГБП, а он је морао, по природи ствари, да се нађе међу тим „делом градске архиве“, односно књигама библиотеке Официрске касине.

У чланку који је др Миховил Томандл⁴¹ објавио у мартовском броју *Лешојиса Машице српске* 1946, посвећеном панчевачкој књижници, исписан је кратак историјски преглед њеног настанка и рада од оснивања.⁴² Када говори о предратној „великој градској библиотеци у Панчеву“, истиче да је она „потичала још из доба Војне границе“. Сачувани фонд немачких и мађарских књига те неименоване књижнице (или књижница) нашао се у новој установи 1924, а заједно са публикацијама других мањих и већих библиотека које су припадале удружењима грађана, читаоницама, клубовима, Пучкој банци итд. нашле место на полицама ГБП 1944. године.

Он није једини аутор који ГБ повезује са библиотеком „још из доба Војне границе“. Када управник Библиотеке Михаило Јанкетић пише текст „Панчевачка библиотека 1810–1985“, објављен као серија чланака у листу *Мисао* средином осамдесетих година прошлог века, вероватно има у виду Томандлову тврдњу, али и Милекерову *Историју Панчева*.⁴³ Он помиње да је 1810. године постојала читаоница која је позајмљивала „многу корисну књигу“.⁴⁴ Податак је преузео од Леонарда Бема, чији му је рукопис *Монографије Панчева* на коришћење дао штампар Карло Витигшлагер, наводи Гордана Стокић.⁴⁵

³⁵ Исто.

³⁶ Ђурашиновић, *Јавне библиотеке у Србији између два светска рата*, 77; ИАП, Ф 90 Градско поглаварство Панчево 1919–1941, документ 1231, година 1924 – фонд у сређивању.

³⁷ ИАП, Скупштински записници Проширеног сената самоуправног града Панчева од 1924, бр 44, Прош. Сен. 3964/1924. „Оснивање и Правила Градске Књижнице и Музеја“. Записник са ванредне седнице Проширеног Сената града Панчева, 5. април 1924.; Траиловић, *Лична топографија раја*, 147.

³⁸ Ђурашиновић, *Јавне библиотеке у Србији између два светска рата*, 76.

³⁹ ИАП, Скупштински записници Проширеног сената самоуправног града Панчева од 1924, бр 44, Прош. Сен. 3964/1924. „Оснивање и Правила Градске Књижнице и Музеја“. Записник са ванредне седнице Проширеног Сената града Панчева, 5. април 1924.; Траиловић, *Лична топографија раја*, 147.

⁴⁰ Ђурашиновић, *Јавне библиотеке у Србији између два светска рата*, 78.

⁴¹ Горан Траиловић, „Градски библиотекар др Миховил Томандл (1944–1953), у *Библиотеке и идентитет* 3: зборник радова са научног скупа одржаног 24. маја 2021. године у Панчеву (Панчево: Градска библиотека, 2022), 59–78, <https://zenodo.org/records/6419851>.

⁴² Миховил Томандл, „Градска библиотека у Панчеву“, *Лешојис Машице српске* год. 120, књ. 356, свеска 3 (март 1946): 266. У наредном броју биће објављен прилог посвећен вршачкој библиотеци и коју годину касније суботичкој.

⁴³ У књизи *Историја града Панчева* Феликс Милекер помиње да је 1810. године постојала читаоница која је позајмљивала „многу корисну књигу“. – Срећко Милекер, *Историја града Панчева* (Панчево: Историјски архив; Ден сателит; Књижара „Прота Васа“, 1997), 77.

Уверење да ГБП потиче још из доба Војне границе имали су и дугогодишњи библиотекар ГБП, Божидар Вујић и директор Радош Дуловић, који је иницирао одржавање научног скупа „Књижевна топографија Панчева“ 2000. године. Резултати истраживања последњих година потврђују њихове тврдње, мада је магистарска библиотека са почетка 19. века још увек велика непознаница, као и „читаоница“ из 1810. која је позајмљивала „многу корисну књигу“.

⁴⁴ Исто.

⁴⁵ Стокић, „Српске читаонице као претеча јавне библиотеке у Панчеву“, 400.

Рад Градске књижнице и музеја између два рата

Библиотека и музеј су се од самог почетка развијали аутономно и неравномерно, као посебни ентитети, иако су били једна организациона јединица и имали сродну функцију у локалној заједници. Градска, или, како су је називали, „Магистарска“ библиотека⁴⁶ успешно је радила у годинама пред Други светски рат. Имала је стабилно финансирање, релативно стручан кадар и велики број читалаца, махом средњошколаца. Бележе се честе промене градских библиотекара,⁴⁷ од којих се истиче писац и новинар Славко И. Њагуљ, власник мале књижаре и папирнице „Планета“ (1937–1941) и један од покретача часописа *Умешност* и *Скрејшница*.⁴⁸ Он је оставио драгоцене податке о раду Библиотеке у том периоду у својим записима, који се чувају у ГБП.⁴⁹

Градоначелник Васа Ј. Исаиловић, 27. маја 1935. доноси решење о постављењу Славка Њагуља за „градског библиотекара и чувара музеја [...] у привременом својству“. Дужност преузима два дана касније од Радована Поповића, „градског официјала, који је био библиотекар само као вршилац те дужности“.⁵⁰

Поповић га је „провео кроз све три просторије у којима су биле смештене књиге и материјал скупљен за уређење музеја“, дао му списак књига „које је неколико читалаца узело на читање [...] деловодник са списима од 1924. године и печат библиотеке и музеја“. „После потписивања записника о примопредаји остао сам сам“, каже Њагуљ у својим сећањима.⁵¹

Немачки део библиотеке био је богат класичном литературом, мађарски је, уз обиље законодавних списа, поседовао фонд белетристике, али је у „српскохрватском фонду“ било углавном „патриотских комерцијалних издања“ и он је био „најсиромашнији“. Новог библиотекара обрадовао је само „већи број књига Српске књижевне задруге“.⁵²

Без икаквог стручног знања, али са великим ентузијазмом и уз несебичну помоћ пријатеља, Градска библиотека је уређена и свечано отворена наредне, 1936. године. Највећу помоћ библиотекар у пружио је Миливоје В. Исаиловић.⁵³ Он је одиграо веома важну улогу у овом „коначном чину“ отварања библиотеке за грађанство. Можда је управо Исаиловић предложио да се на место библиотекара постави Њагуљ, помогао да се успостави „концепција“ Библиотеке и осмисле „закључци и редослед акција“. „Није се либио да барабар са свима нама преузима на себе и физичке делове посла“, каже Њагуљ.⁵⁴

⁴⁶ Панчевци су је тако звали свакако због зграде Магистрата у којој је била смештена, али када се узму у обзир доступна сазнања о магистарској библиотеци из доба Војне границе и оснивачки фонд књига Градске књижнице и музеја, овај назив упућује на сродност и дубљу везу између ГБ и Магистрата.

⁴⁷ Видети: Ђурашиновић, *Јавне библиотеке у Србији између два светска рата*, 78; Траиловић, „Рађање библиотеке“, у *Лична шпојографија раја*, 19–34.

⁴⁸ Видети: „Биографски речник писаца из Панчева“, у *Књижевна шпојографија Панчева*, 646–647.

⁴⁹ Градска библиотека Панчево, Одељење за комуникацију и инклузију, матичну делатност и послове завичајног фонда, старих и ретких књига, Одсек за завичајне послове, старе и ретке књиге, Славко И. Њагуљ, „Како је 1935. и 1936. године Градска библиотека у Панчеву сређивана и постала јавна библиотека“, 12 куцаних и нумерисаних страна, рукопис потписан плавом хемијском оловком и датиран: „У Београду, 29. јануара 1990“. Аутор овог текста их је добио од некадашњег колеге, Војкана Томића, који је био у контакту с овим предатним библиотекарском, у време док је директор Библиотеке био Миодраг Вујисић. Видети и Славко И. Њагуљ, „Градска библиотека“, *Панчевачка недеља* број 179 (7. фебруар 1937): 3.

⁵⁰ Градска библиотека Панчево, Одељење за комуникацију и инклузију, матичну делатност и послове завичајног фонда, старих и ретких књига, Одсек за завичајне послове, старе и ретке књиге, Славко И. Њагуљ, „Како је 1935. и 1936. године Градска библиотека у Панчеву сређивана и постала јавна библиотека“, машинопис, 12 куцаних и нумерисаних страна, рукопис потписан плавом хемијском оловком и датиран: „У Београду, 29. јануара 1990“.

⁵¹ Исто.

⁵² Исто.

⁵³ Градоначелников син, уредник *Панчевачке недеље*, будући правник и председник Клуба слободних литерата и уметника Краљевине Југославије. – „Биографски речник писаца из Панчева“, 601. и Горан Траиловић, „Клуб слободних литерата и уметника Краљевине Југославије“, у *Књижевна шпојографија Панчева*, 444–445.

⁵⁴ Њагуљ, „Како је 1935. и 1936. године Градска библиотека у Панчеву сређивана и постала јавна библиотека“.

Траиловић Г. „Прве позајмне библиотеке у Панчеву“, 43–55

Чланови „тврдог језгра“ дружине окупљене око Библиотеке били су писац и преводилац Владислав Мошуљ и песник Душан Трумић, брат сликара Стојана Трумића. Члан „волонтерске екипе“ био је и Миша Ђуриш, „Мађар, дечак од 13–14 година, који нам се придружио, нико не зна како и зашто и кога смо ми прихватили и користили за многе послове где се нису тражили познавање књига и посебна писменост“. Остао је „до краја посла, а онда се без опраштања изгубио и више га нисмо видели“.⁵⁵

Питање малог броја српских књига решено је тако што је списак жељених публикација послат издавачима са напоменом да књиге пошаљу Библиотеци, а рачун Градском поглаварству. Овим смелим „ударом на градски буџет“ (успелим „пучем“, како га Њагуљ назива) дошло се до неколико стотина актуелних издања, што је и данас респектабилан број. Својим утицајем млади Исаиловић је помагао у „кризним ситуацијама и обезбеђивао заштиту од бирократизованих виших чиновника у градској кући“.⁵⁶

Да ли је 1924. године уприличена некаква свечаност отварања Градске библиотеке и музеја, није познато. Али се зна да су свечаном чину отварања, 26. септембра 1936, у читаоници Библиотеке присуствовале одабране званице, говорили градоначелник и библиотекар, а новинари најзначајнијих листова, укључујући и престоничку *Полиџику*, објавили извештаје са отварања. Библиотека је већ наредног дана почела са редовним радом.⁵⁷

Како би читаоце упознали са фондом и убрзали избор и издавање књига, Исаиловић, Д. Трумић, Мошуљ и Њагуљ припремили су и одштампали *Кашалој Градске библиотеке* у тиражу од 2000 примерака.⁵⁸ Његовом куповином, „читаоци“ су стицали право да користе библиотеку (чланицина у прво време није наплаћивана) и могућност да код куће „натенане“ изаберу књигу коју би желели да читају. Цена је била повољна: коштао је два динара, колико и килограм хлеба.⁵⁹

Уочи Другог светског рата, Градска библиотека примала је четрдесетак листова и часописа, имала преко 11.000 публикација и 1300 чланова, који су дневно позајмљивали просечно 60 књига. Била је смештена у две просторије на спрату Магистрата, а „полумрачно предсобље“ је претворено у читаоницу. У њој се налазио велики сто са 12 читалачких места, а како није било довољно дневног светла, „електричари су изнад стола монтирали три висеће лампе са ширмовима“. Овде је била и огласна табла на којој су објављиване зидне новине, што је у то време представљало новину у Панчеву.⁶⁰

Дужност „градског библиотекара и чувара музеја“ Славко Њагуљ предаје 30. априла 1937. Лазару Тобожану, кога почетком 1939. замењује Љубомир Ристић. Овог „веома омиљеног младића из круга напредне омладине Панчева“ су, 22. априла 1941, на српском православном гробљу, обесиле немачке окупационе снаге потпомогнуте фолксдојчерима.⁶¹ Просторије библиотеке „беху претворене у Градску апровизацију“ и она за време рата није радила.⁶²

Библиотека је убрзо после ослобођења, октобра 1944. године, обновила свој рад. Установа није поседовала никакву имовину нити једну једину књигу или слику у тренутку када је послератна власт одредила др Миховила Томандла и професора Ђорђа Живановића за поверенике

⁵⁵ Њагуљ, „Како је 1935. и 1936. године Градска библиотека у Панчеву сређивана и постала јавна библиотека“.

⁵⁶ Исто.

⁵⁷ Исто.

⁵⁸ *Кашалој Градске библиотеке у Панчеву: леја књижевности на српскохрватском, немачком и мађарском језику* (Панчево, 1936).

⁵⁹ Њагуљ, „Како је 1935. и 1936. године Градска библиотека у Панчеву сређивана и постала јавна библиотека“.

⁶⁰ Исто.

⁶¹ У два дана, 21. и 22. априла, као одмазду за два убијена војника Вермахта, обешено је 18 и стрељано још 18 Панчевача. – Њагуљ, „Како је 1935. и 1936. године Градска библиотека у Панчеву сређивана и постала јавна библиотека“, 12; Јанкетић, „Панчевачка библиотека 1810–1985“, 2. и др.

⁶² Овај трагичан тренутак бележе више аутора: Њагуљ, „Како је 1935. и 1936. године Градска библиотека у Панчеву сређивана и постала јавна библиотека“, 12; Јанкетић, „Панчевачка библиотека 1810–1985“, 2. и др.

који ће прибирати књиге и уметничке вредности „из напуштених фашистичких кућа“.⁶³ У сабиралиште, на адреси некадашње Српске читаонице у Змај Јовиној 5, чије су просторије дате Библиотеци и музеју града Панчева, доспеле су и сачуване публикације из њиховог предратног фонда међу којима и оне преузете 1924. из Гарнизонске и библиотеке Офицерске касине.

Градска библиотека данас дели судбину свих других библиотека и установа културе у Србији. Наставља традицију и чува фондове књижница из претходног периода, баштини постигнућа оних који су у њој радили од оснивања и настоји у смутним временима да својим корисницима пружи потребне информације, сервисе и тражена издања.

Закључак

Библиотека Немачко-банатске граничарске регименте (Deutscher Banater Gränz Bibliothek der KUK Militar komunitates) била је једна од највећих и најорганизованијих која је деловала у Панчеву у 19. веку и прва књижница коју нису основале верске институције. Имала је позајмни карактер, могла су да је користе не само војна већ и цивилна лица. Свој врхунац достигла је у годинама пре развојачења Границе 1872. године, када је Регимента расформирана. Уочи укидања Војне границе оснива се библиотека Српске православне црквене општине (СПЦО) која је, такође, имала позајмни карактер и велики значај за панчевачке Србе, посебно у време снажне мађаризације.

Градска књижница и музеј настала је 1924, и у периоду између два рата била једна од четири јавне библиотеке у Војводини, односно седам у Србији. Основана је одлуком Сената, који је одобрио средства за несметан рад и плату библиотекара, Правила установе и доделио јој простор у згради Магистрата. Успешно је радила у годинама пред Други светски рат, имала стабилно финансирање, релативно стручан кадар и велики број читалаца.

Када др Миховил Томандл, послератни управник, говори о предратној „великој градској библиотеци у Панчеву“, он истиче да је она „потичала још из доба Војне границе“. Сачувани фонд немачких и мађарских књига те неименоване књижнице нашао се у новој установи 1924, и заједно са публикацијама других мањих и већих библиотека које су припадале удружењима грађана, читаоницама, клубовима, Пучкој банци итд. у фонду ГБП (поново основане) 1944. године. Оне се и данас чувају у магацинима библиотеке, доступне су истраживачима, и сведоче о богатој и бурној прошлости града на Тамишу.

Литература и извори:

1. „Биографски речник писача“. У *Књижевна топографија Панчева*, 549–695. Панчево; Београд: Градска библиотека; Институт за књижевност и уметност, 2001.
2. Ћирковић, С. Р. „Библиотеке као огледало културног живота поднавских Немача у Банату од насељивања у 18. веку до Другог светског рата“. Докtorsка дис. Универзитет у Београду, Филолошки факултет, 2016.
3. Ћурчић Лазар. „Књиге, читаоци и библиотеке Панчева. Почеци“. У *Сто година Градске библиотеке у Панчеву 1894–1994*, саопштења са Научног скупа Културно-историјска прошлост и развој библиоткарства у Панчеву, одржан 15. новембра 1994. *Свеске: ванредни број год. 6* (новембар 1994): 5–24.
4. Дуловић, Радош и Ветурџа Пушичић. „Хронологија књижевних догађаја у Панчеву“. У *Књижевна топографија Панчева*, 311–392. Панчево; Београд: Градска библиотека; Институт за књижевност и уметност, 2001.

⁶³ ИАП, Д-1651, Овлашћење, к. 388, 22. 12. 1944.; ИАП, Д-1652, Команди места Панчево, Месни Народно ослободилачки одбор, Културно просветно одељење, Панчево, служб. бр. 59, 25. 12. 1944.

5. Đurašinić, Biljana M. *Javne biblioteke u Srbiji između dva svetska rata*. Pančevo: Gradska biblioteka, 2020.
6. Gradska biblioteka Pančevo, Odeljenje za komunikaciju i inkluziju, matičnu delatnost i poslove zavičajnog fonda, starih i retkih knjiga, Odsek za zavičajne poslove, stare i retke knjige. „(Drugi) Načelnički izveštaj o javnim prilikama ovog grada, o stanju i radu gradske Uprave tokom 1924.“
7. Gradska biblioteka Pančevo, Odeljenje za komunikaciju i inkluziju, matičnu delatnost i poslove zavičajnog fonda, starih i retkih knjiga, Odsek za zavičajne poslove, stare i retke knjige. Janketić, Mihajlo, „Pančevačka biblioteka 1810–1985“, mašinpis.
8. Gradska biblioteka Pančevo, Odeljenje za komunikaciju i inkluziju, matičnu delatnost i poslove zavičajnog fonda, starih i retkih knjiga, Odsek za zavičajne poslove, stare i retke knjige. Njagulj, Slavko I. „Kako je 1935. i 1936. godine Gradska biblioteka u Pančevu sređivana i postala javna biblioteka“, 12 kucanih i numerisanih strana, rukopis potpisan plavom hemijskom olovkom i datiran: „U Beogradu, 29. januara 1990“.
9. Istorijski arhiv u Pančevu (IAP). Fond Magistrata, Mag. II/III бр. 1347, 15. novembar 1850.
10. Istorijski arhiv u Pančevu (IAP), D-1652. Mesni Narodno oslobodilački odbor, Kulturno prosvetno odeljenje, Pančevo, Komandi mesta Pančevo, („na osnovu raspisa Vojne uprave za B.B.B. br. 2/1944“), služb. br. 59, 25. 12. 1944.
11. Istorijski arhiv u Pančevu (IAP), D-1651. Ovlašćenje, („na osnovu raspisa Vojne uprave za B.B.B. br. 2/1944“), k. 388, 22. 12. 1944.
12. Istorijski arhiv u Pančevu (IAP). F 90 Gradsko poglavarstvo Pančevo 1919–1941, dokument 1231, godina 1924 – fond u sređivanju.
13. Istorijski arhiv u Pančevu (IAP). Skupštinski zapisnici Proširenog senata samoupravnog grada Pančeva od 1924, br 44, Proš. Sen. 3964/1924. „Osnivanje i Pravila Gradske Knjižnice i Muzeja“. Zapisnik sa vanredne sednice Proširenog Senata grada Pančeva, 5. april 1924.
14. *Katalog Gradske biblioteke u Pančevu: lepa književnost na srpskohrvatskom, nemačkom i mađarskom jeziku*. Pančevo, 1936.
15. Krestić, Vasilije Đ. „Prisajedinjenje Vojvodine Srbiji“. *NBP, Nauka, bezbednost, policija* Vol. 24, No. 1 (2019): 10–16. Preuzeto 10. 3. 2024. <https://doi.org/10.5937/nabepo24-20681>. <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0354-8872/2019/0354-88721901010K.pdf>.
16. Kruška, Borislava. „Vizantijski odjeci u Pančevu“. *Sveske: časopis za književnost, umetnost i kulturu*, vanredni broj, „Arhitektura i urbanizam Pančeva '94.: Savremena galerija Centra za kulturu, 17–31. maj 1994.“ godina peta (maj 1994): 23–28.
17. Mileker, Feliks. *Istorija grada Pančeva*. Pančevo: Istorijski arhiv; Den satelit; Knjižara „Prota Vasa“, 1977.
18. Milutinović, Nikola. *Naše varoši: njina sadašnjica, privredni i prosvetni im značaj, pravci daljeg razvića*. Sv. 1, Pančevo: sa 38 slika u tekstu, šematizmom pančevskih trgovaca, zanatlija, industrijalaca, oglasnim delom i planom Pančeva u prilogu. Beograd: N. Milutinović, 1922.
19. Njagulj, Slavko I. „Gradska biblioteka“. *Pančevačka nedelja* broj 179 (7. februar 1937): 3.
20. „Osnivanje Gradske knjižnice i muzeja“, *Pančevačko čitalište* god. 2, br. 2 (maj 2003): 6–8.
21. Pravoslavna mitropolija crnogorsko-primorska. „Bečković: Hilandar – ‘najdonji kamen’ srpskog duhovnog postojanja“. *Aktuelnosti*, Društvo, RTRS. Dec 12, preuzeto 29. 2. 2024. <https://mitropolija.com/2019/12/12/beckovic-hilandar-najdonji-kamen-srpskog-duhovnog-postojanja/>.
22. Stojnov, Giga. „Pre šezdeset godina: Zapisi starog Pančevca“, *Pančevac* br. 1010–1011 (28. IV 1972).
23. Stokić Simončić, Gordana. *Knjiga i biblioteke kod Srba u Srednjem veku*. Pančevo: Gradska biblioteka, 2008.
24. Stokić, Gordana. „Srpske čitaonice kao preteča javne biblioteke u Pančevu“. U *Književna topografija Pančeva*, 400–409. Pančevo; Beograd: Gradska biblioteka; Institut za književnost i umetnost, 2001.
25. Srejić, Dragoslav. „Arheološko i istorijsko vreme“. *Književnost* 3–4 (1999): 525–528. Preuzeto 29. 2. 2024. https://www.rastko.rs/arheologija/srejovic/dsrejovic-vreme_c.html.
26. Tomandl, Mihovil. „Gradska biblioteka u Pančevu“. *Letopis Matice srpske* god. 120, knj. 356, sveska 3 (mart 1946): 266.

27. Tomandl, Mihovil. *Istorija Pančeva: povodom 850 godina grada Pančeva*. Pančevo: Istorijski arhiv; Knjižara „Prota Vasa“, 2004.
28. Trailović, Goran. „Gradski bibliotekar dr Mihovil Tomandl (1944–1953)“. U *Biblioteke i identitet 3: zbornik radova sa naučnog skupa održanog 24. maja 2021. godine u Pančevu*, 59–78. Pančevo: Gradska biblioteka Pančevo, 2022. <https://zenodo.org/records/6419851>.
29. Trailović, Goran. „Klub slobodnih literata i umetnika Kraljevine Jugoslavije“. U *Književna topografija Pančeva*, 444–445. Pančevo; Beograd: Gradska biblioteka; Institut za književnost i umetnost, 2001.
30. Trailović, Goran. *Lična topografija raja*. Pančevo: Gradska biblioteka, 2014.
31. Vasić, Pavle. *Umetnička topografija Pančeva*. Novi Sad: Matica srpska, 1989.
32. Vojnović, Staniša. „Stvaranje čitalačke publike u Pančevu (prenumeranti iz Pančeva na knjige, časopise i listove štampane od Rajičeve Istorije 1797. do 1830. godine)“. U *Književna topografija Pančeva*, 276–310. Pančevo; Beograd: Gradska biblioteka; Institut za književnost i umetnost, 2001.
33. Vojnović, Žarko. *Kuća na kamenu: Vojlovica i njene knjige*. Beograd: Narodna biblioteka Srbije, 2015.
34. Vojnović, Žarko. „Vojlovački period istorije pančevačke knjige“. *Pančevačko čitalište* god. 7, br. 13 (novembar 2008): 4–8.
35. Vojnović, Žarko. „Biblioteka Crkvene opštine Pančevo“. *Pančevačko čitalište* godina I, br. 1 (novembar 2002): 10–12.
36. Vujić, Božidar. „Doktor Borislav Jankulov“. U *Književna topografija Pančeva*, 128–130. Pančevo; Beograd: Gradska biblioteka; Institut za književnost i umetnost, 2001.

The first Lending Libraries in Pančevo: on the Occasion of 100 Years of Establishing the City Library

Summary

The City Library and Museum was founded in Pančevo in 1924. It worked successfully until the Second World War, had stable financing, relatively professional staff and numerous readers. In the period between the two world wars, it was one of four active city libraries in Vojvodina and one of seven in the whole of Serbia.

Based on the available literature and source documents, the author tried to shed some light on the prehistory of the City Library of Pančevo, to answer the question of why it was not possible to establish it earlier, to determine the earliest date when the first lending libraries could be founded, and to establish their connection with the City Library of Pančevo. The conclusion was that possibly the first reading rooms and libraries were formed at the beginning of the 19th century, at the earliest. Then, the Austrian Empire finally banished the Ottoman army from the Pančevo region and it was possible to start with the continuous economic, social and cultural development of the city.

The author paid attention to the library of the German-Banat Frontier Regiment which was one of the biggest and best-organised libraries in the years immediately before dismantling the Military Frontier (Kraina) in 1872. On the eve of the dismantling of the Frontier, after various Serbian cassinas and reading rooms, the library of the Serbian Orthodox Church Municipality was founded. It was a landing library, too, and very important for Serbs in Pančevo.

Keywords: public libraries, Pančevo, Vojvodina, Serbia, history, 18-20th century, the Vojlovica monastery, the library of the German-Banat Frontier Regiment, the City Library and Museum

Примљено: 4. априла 2024.

Исправке рукописа: 18. априла 2024.

Прихваћено за објављивање: 20. априла 2024.